

B.N. M.U. Madhupura
M.H.M. College Sambarsa
Sanskrit (HONS), B.A.-II
Session 2019-2020

Page - 01
Date - 21 April 20
Dr. Upendra Pant
Dept of Sanskrit

मुक्तेषु रश्मिषु निरापत्तपूर्वकाया

निवृत्तम्पचामरश्मिणा निभृतोर्ध्वकर्ताः ।
आत्मोद्धतेरपि रजोभिरलंघनीया
धावन्त्यमी मृगजवात्तमपेव रथाः ॥

अन्वय - रश्मिषु मुक्तेषु निरापत्तपूर्वकाया

निवृत्तम्पचामरश्मिणा निभृतोर्ध्वकर्ताः आत्मोद्धतेः
अपि रजोभिः अलंघनीया अमी रथाः मृगजवात्त
मया इव धावन्ति ।

अनुवाद - रश्मियों को छेला करने पर ये
घोड़े, जिनके शरीर का पूर्वभाग अधिक विकृत
होगा है, चोटियों के अग्रभाग सीधे सीधे
खड़े हुए हैं, जिनके कान सीधे खड़े और
निश्चल हैं, और जो अपने द्वारा उड़ाई गयी
धूलियों को स्पृष्ट नहीं कर रहे हैं, मृग के
वेग को न भयन करने वाले मानो दौड़ रहे हैं

संस्कृत व्याख्या: - श्लोकौऽयं महाकवि
 कालिदास प्रथितरूप "उभयज्ञानशाकुन्तलम्"
 समाख्यरूप नाटकरूप प्रथमोऽङ्कः विलसति।
 महाकविकालिदासः संस्कृतसाहित्यरूप
 सर्वाधिकः प्रतिष्ठितः कवि कवर्तरी। तरुण
 प्रसादगुणगुम्फिता रचना माधुरी वैदमी शैली
 च विशिष्टा वर्तते। उपमाद्यन्तव्यासविन्धास
 तरुण मद्यी प्रसिद्धिः दृश्यते। माघः कश्चि-
 -वान् - उपमा कालिदासरूप भाववैरथगौरवम्
 दण्डिनः पदलाहित्यं माघेसन्ति त्रयो गुणाः।
 "उभयज्ञानशाकुन्तलम्" कालिदासरूप सर्वोत्कृ-
 -ष्ट रचना वर्तते। समालोचकाः उभयज्ञान-
 -शाकुन्तलरूप विषये कथितवान् - कान्येषु
 नाटके रम्यं तत्र रम्यं शाकुन्तला कालि-
 -दासरूप सर्वोत्कृष्टाभयज्ञानशाकुन्तलम्।

अत्र पुनमङ्कः रात्रः श्री सूतः कथितवान्
 मुक्तेषु संशमनात् शिथिलीकृतेषु रश्मिषु
 षष्ठ्येषु निरापतः नितरां दीर्घः पूर्वकार्पः पूर्व
 शरीरं पेषां ते निरापत पूर्वजापाः निरकम्पाः
 निश्चलाः चामराणां शिखाः अग्रभागाः पेषां
 ते निरकम्पचामशिखाः निमृता निश्चला
 उद्धर्ता कर्जा पेषां ते निमृतोर्ध्व-कर्जाः आत्मना
 उद्धर्ताः तेः आत्मोद्धर्त स्वखुरोत्थापितः अपि
 रजोभिः धूलिभिः अलंघनीया अनतीकमप्रीया
 अमी पुरोदुश्ममाना रथ वहन्ति रथ्याः रथवादिनः
 अश्वा मृगस्य जवस्य वेगस्य अदामा तथा मृग
 जवात्तमथा इव धावन्ति इति । स्वखुरोद्धर्तधूलि
 समुद्धरपि अश्वाः अनुलंघनीयाः किमुतान्पे इति
 वेगातिशयो निरूपितः । उक्त्वा अलंघ्यारथः ।
 अथतिलका वृत्तम् ।